

УДК 373.5(477):37.01

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.29.306130>

Ганна Товканець, м. Мукачєво

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6191-9569>

Катерина Кришінець-Андялошій, м. Мукачєво

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2610-9277>

ТЕНДЕНЦІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.

В оглядовій статті проаналізовано основні характеристики української освіти у першій чверті ХХІ ст.: побудова національної школи, особистісно орієнтованої, національно спрямованої освіти; спрямування на формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, на утвердження національної ідеї; індивідуалізований характер навчання; спрямування освітнього процесу на парадигму дослідницько-пошукової діяльності учнів. Виявлено позитивні зміни у модернізації української освіти: розширення шкільної мережі, інтенсивний розвиток педагогічної науки в напрямі модернізації змісту освіти на наукових і загальнокультурних засадах, методів навчання; розвивальних освітніх стратегій, формування ідеалів виховання особистості з урахуванням моральних цінностей та принципів загальнолюдської і національної культури.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти; модернізація; Нова українська школа; освітня концепція; перспективи розвитку освіти.

Постановка проблеми. Державна політика у сфері освіти і науки в Україні в останні десятиліття спрямована на модернізацію основних ключових позицій, які становлять систему загальної середньої освіти, що відіграє вирішальну роль у забезпеченні розвитку людського капіталу, суспільного та індивідуального добробуту (*Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2016: 52; Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року, 2021*). Мета модернізаційних й інноваційних перетворень у системі загальної середньої освіти спрямована на реалізацію принципів рівності, доступності, безпечності, комфортності на основі компетентнісного, особистісно орієнтованого, здоров'язберігаючого підходів, що забезпечує освітні умови для розвитку самодостатньої, креативної особистості.

© Г. Товканець, К. Кришінець-Андялошій, 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закони України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепція Нової української школи (2018), Державний стандарт початкової освіти (2018), «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки» (2021) та інші документи державного рівня наголошують на необхідності на сучасному етапі спрямовувати освітній процес на розвиток компетентності як «динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей, що забезпечує здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» (Закон України «Про освіту», 2017). Важливим видається аналіз розвитку вітчизняної загальної середньої освіти у першій чверті XXI ст., оскільки система шкільної освіти, зокрема заклади загальної середньої освіти, забезпечують створення умов для розвитку і становлення особистості (Освіта в незалежній Україні, 2021), суспільства та цивілізації в цілому.

Мета статті – схарактеризувати тенденцію модернізації закладів загальної середньої освіти в Україні в першій чверті XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний аналіз розвитку закладів загальної середньої освіти засвідчує, що в першій чверті XXI ст. українська освіта характеризувалася певними сутнісними ознаками, систематизація яких дала можливість об'єднати їх у групи (рис. 1):

Рис. 1. Сутнісні характеристики української освіти в першій чверті XXI ст.

Побудова національної школи як гуманного, демократичного, особистісно орієнтованого, національно спрямованого освітнього середовища полягає в органічному поєднанні освіти з історією і традиціями українського народу, збереженні та збагаченні його національних цінностей як основного напрямку цих змін, що важливо врахувати у процесі створення освітнього середовища закладу загальної середньої освіти (*Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2016*).

Початок ХХІ ст. для закладів загальної середньої освіти визначає *спрямуванням на формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, на утвердження національної ідеї, сприяння національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодіння цінностями світової культури та загальнолюдськими надбаннями* (*Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2016; Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 р., 2021*).

Нова освітня парадигма української освіти у першій чверті ХХІ ст. передбачає *індивідуалізований характер навчання*, який дозволяє враховувати можливості кожного конкретного учня і сприяти його самореалізації та розвитку. Водночас сутність нової освітньої парадигми особистісно-зорієнтованого навчання на основі компетентнісного підходу полягає в орієнтації на інтереси особистості та адекватність сучасним тенденціям суспільного розвитку (*Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2016, с. 5; Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2021, с. 28; Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 р., 2021*). Важливим чинником у цьому напрямі розвитку освіти є формування в учнів умінь вчитися, умінь самостійної когнітивної діяльності з використанням сучасних і перспективних засобів інформаційних технологій, розробки різних освітніх програм відповідно до різних індивідуальних можливостей як учнів, так і педагогів.

Основною тенденцією сучасної освіти є поступова переорієнтація системи викладання на розвиток пізнавальної діяльності

(Калініна, Калініна, 2016, с. 68), яка має стати провідною, за якої здійснюється конструювання знання та *спрямування освітнього процесу на парадигму дослідницько-пошукової діяльності учнів*. Створення таким чином творчо-інтелектуального середовища означатиме розв'язання проблеми особистісно-орієнтованої освіти (*Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*, 2021, с. 42-44).

Відповідно до Концепції Нової української школи має відбуватися забезпечення розвитку ключових компетентностей на основі оновлення змісту базової освіти; впровадження нового менеджменту профільної освіти; проектування і моделювання професійного розвитку, підтримки педагогічних працівників. Окрім цього, передбачається поширення цифрової трансформації освіти та створення в ЗЗСО безпечного освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства і дискримінації та нового освітнього простору відповідно до принципів мотивуючого і креативного дизайну, технологічності та інклюзивності. Звертається увага на підвищення якості психологічних послуг у закладах освіти і забезпечення умов для проведення профорієнтації учнів з урахуванням інтересів та здібностей (*Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти...*, 2016).

Механізмами забезпечення якості шкільної освіти визначені шкільний аудит, запровадження педагогічної інтернатури для молодих вчителів, врегулювання окремих питань інклюзивної освіти (*Закон України «Про повну загальну середню освіту»*, 2020). XXI ст. потребує людей, які будуть мотивовані, впевнені й критичні, готові до вирішення конкретних завдань – це ті якості, які знадобляться їм для успішного залучення до соціуму, що стрімко розвивається, і які повинна забезпечити Нова українська школа. Школі необхідно продемонструвати, що зміни, які здійснюються у педагогічній практиці, дозволять учням застосувати отримані знання та навички в умовах соціально орієнтованого освітнього середовища (Кришнінець-Андялошій, 2021, с. 201).

На основі аналізу результатів наукових досліджень та законодавчих джерел (Лук'янова, 2023, с. 8; Мешко & Мешко,

2022, с. 189 та ін.) можемо зробити узагальнення, що мета Нової школи – забезпечити згуртовану спільноту творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих для розвитку потужної української держави і конкурентної економіки. У школі формується особистість, її громадянська позиція та професійні якості. Новий освітній проєкт для шкіл України має національний масштаб, у якому задіяні значні ресурси економічного та соціального характеру, дослідницькі діагностичні інструменти (зворотний зв'язок, діагностичний аналіз та оцінка ефективності впровадження на основі дослідження шкільної культури, мікроклімату, внутрішніх правил школи, успішності учнів, унікальності системи оцінювання, заснованої на підтримці та розвитку здібностей учня, чіткому розумінні, яким має бути зміст).

Створюється і постійно вдосконалюється мережа регіональних експертних груп, до яких увійдуть відібрані тендерами фахівці, які пройшли перепідготовку та готові допомогти школам із новою методологією освітнього процесу. Кожна школа протягом усього семестру координується робочою групою, що включає експертів з навчальних планів (методистів), експертів з освітніх технологій, виборних представників до шкільного співтовариства, які дбають про підвищення якості викладання та навчання (*Організаційно-педагогічні засади функціонування опорних закладів освіти в умовах децентралізації*, 2021).

Упровадження Концепції НУШ, Державного стандарту початкової освіти (2018) та Державного стандарту базової середньої освіти (2020) стало можливим завдяки активній консультативній роботі педагогів у всіх напрямках: розробка та реалізація шкільної програми, шкільний менеджмент, пошук ефективних підходів та результативних методик, що сприяють розвитку рівня освіти, інтеграція в освітній процес цифрових технологій.

Провідною ідеєю є забезпечення партнерських відносин між усіма суб'єктами освітнього процесу на засадах партнерства директора школи, вчителів, учнів та їхніх батьків на рівні повноправних членів команди, які працюють разом та долають проблемні питання індивідуальних потреб школи та учнів. Кожна

школа реалізує свій унікальний план дій, створюючи свій профіль сильних і слабких сторін з погляду показників якості навчання, не використовуючи при цьому кількісні маркери, що дозволяють зіставляти ЗЗСО та впливати на їхнє ранжування.

Відповідно підготовка сучасного вчителя передбачає впровадження нових форм роботи та орієнтацію на нові ролі: вчителя як організатора та консультанта, учня як активного дослідника, який творчо і самостійно працює над вирішенням навчальної задачі, що широко використовує інформаційні технології для отримання необхідної інформації. Нині шкільному педагогу все частіше доводиться виконувати роль не тільки інформатора, джерела знань, експерта в навчальному процесі, а скоріше роль супроводжуючого – консультанта, модератора, фасилітатора, методолога, тьютора (Lukianova & Nychkalo, 2019).

Можемо констатувати, що у розвитку закладів загальної середньої освіти у першій чверті ХХІ ст. спостерігаються позитивні зміни: наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти; спрямування на формування в учнів технологічних компетентностей; організація впровадження положень Нової української школи на засадах «педагогіки партнерства»; повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах, стосунках; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) тощо; стимулювання для особистого і професійного зростання вчителя, який має стати агентом змін – вмотивованим учителем; автономія ЗЗСО, що передбачає для школи можливість самостійно формувати освітні програми, складати навчальні плани і програми з навчальних предметів відповідно до стандартів середньої освіти, обирати підручники, методики навчання і виховання, розвивати навчально-матеріальну базу тощо).

В умовах воєнного стану освіта потребує нових підходів до навчання, швидких та ефективних рішень, інноваційних форм

організації освітнього процесу, адаптованих до умов сьогодення. В Україні у 2023 р. нараховується 12 929 закладів загальної середньої освіти, в яких навчається 3,9 млн учнів. Освітній процес забезпечують 388 тис. учителів (Загальна середня освіта, 2023).

Варто підкреслити успішність реформи НУШ, що підтверджується моніторинговими дослідженнями, які проводить ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Опираючись на досвід трирічної роботи на засадах НУШ, більше половини вчителів зазначають, що їм самим (55,31%) та їхнім учням (61,33%) подобається працювати / навчатися в НУШ. Це підтверджують і 63,8% батьків третьокласників. Окрім того, на думку як вчителів (58,3%), так і батьків учнів (48,8%), у третьокласників спостерігається однаковий прогрес у набутті предметних і загальнопредметних навичок (компетентностей). Отже, на підставі даних моніторингових досліджень всеукраїнського й міжнародного рівня можна стверджувати, що реформа «Нова українська школа» є в цілому успішною, її досягнення необхідно закріплювати й розвивати в наступні роки (*Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність*, 2021, с. 103-104).

Варто звернути увагу на такі позитивні зміни: розширення шкільної мережі, інтенсивний розвиток педагогічної науки в напрямі модернізації змісту освіти на наукових і загальнокультурних засадах, методів навчання; розвивальних освітніх стратегій, формування ідеалів виховання особистості з урахуванням моральних цінностей і принципів загальнолюдської та національної культури.

Водночас на основі аналізу наукових досліджень, концепцій і педагогічних підходів (*Організаційно-педагогічні засади функціонування опорних закладів освіти в умовах децентралізації*, 2021), статистичних джерел та аналізу діяльності ЗЗСО можемо визначити педагогічні завдання їх модернізації у першій чверті XXI ст.:

– упровадження в освітньому процесі ЗЗСО нових методів навчання та виховання, освітніх технологій, що забезпечують засвоєння учнями ключових компетентностей, базових навичок та умінь, підвищення їх мотивації до навчання та залучення до освітнього процесу;

- створення сучасного та безпечного цифрового освітнього середовища;
- впровадження національної системи професійного зростання педагогічних працівників;
- модернізація професійної педагогічної освіти, зокрема на основі впровадження адаптивних, практико-орієнтованих та гнучких освітніх програм;
- формування системи безперервного оновлення працюючими громадянами своїх професійних знань та набуття ними нових професійних навичок, включаючи оволодіння компетенціями в галузі цифрової економіки всіма бажаними.

Висновки. Аналіз тенденції модернізації закладів загальної освіти України у першій чверті ХХІ ст. засвідчує, що проблеми, які накопичилися в даний час, вимагають невідкладних рішень з урахуванням загальнонаціональних стратегічних інтересів держави та інтересів суб'єктів ринку освітніх послуг:

1. Необхідність врахування концептуальних підходів до фінансування, демографічних змін, законодавчо-правової бази системи освіти, передбачивши її максимальну адаптацію до потреб соціуму та ринкової економіки.

2. Формування напрямів і стратегій розвитку на основі досягнення сучасного рівня змісту загальної освіти, гуманізації, орієнтації на особистісний розвиток, формування життєвих цінностей, соціальних норм та інших елементів культури. Соціальна ідея та цілі освіти завжди залишаються спрямованими на досягнення блага як самого індивіда, так і суспільства загалом.

3. Забезпечення школярів базовими та обов'язковими знаннями, наявність у школах професійних кадрів, альтернативні форми навчання, активне застосування найсучасніших моделей та технологій у навчанні як умови стабільності функціонування освіти загалом і середньої загальної освіти зокрема.

Перспективами подальших досліджень може бути вивчення проблем впровадження інновацій шкільної освіти, з якою пов'язують значні зміни та очікування, підвищення якості викладання та навчання, створення безпечного толерантного середовища для розвитку особистості в ЗЗСО.

Список використаної літератури

- Загальна середня освіта. МОН України: веб-сайт. Взято з <https://mon.gov.ua/ua/tag/zagalna-serednya-osvita>.
- Калініна, Г. М., Калініна, Л. М. (2016). Тенденції управління закладами освіти в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Вісник Черкаського університету*, 37 (370), 66-76.
- Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: розпорядження Кабінету міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. Взято з <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>.
- Кришинець-Андялошій, К. О. (2021). Організаційно-педагогічні умови формування розвиваючого середовища закладу загальної середньої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка. Соціальна робота*, 1 (48), 199-203.
- Лук'янова, Л. Б. (2023). Стратегія розвитку закладів загальної середньої освіти: пріоритетні завдання у національному та європейському вимірах. *Імідж сучасного педагога*, 3 (210), 5-10.
- Мешко, Г. М., Мешко, О. І. (2022). Управління процесом формування соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі закладу дошкільної освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота*, 1 (50), 186-190.
- Кремень, В. Г. (Ред.). (2016). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*. Київ: Педагогічна думка.
- Кремень, В. Г. (Ред.). (2021). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*: монографія. Київ: Нац. акад. пед. наук України.
- Калініна, Л. М., Онаць, О. М., Лісова, Н. В., Малихін, О. В., Арістова, Н. О., Топузов, М. О., Калініна, Г. М., & Малуґа, М. М. (2021). *Організаційно-педагогічні засади функціонування опорних закладів освіти в умовах децентралізації*: монографія. Київ: КОНВІ ПРІНТ.
- Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність*. (2021). Інформаційно-аналітичний збірник. Київ: Інститут освітньої аналітики. Взято з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/>.
- Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року*: постанова Кабінету міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
- Про освіту*: Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- Про повну загальну середню освіту*: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
- Lukianova, L., & Nychkalo, N. (2019). Continuing education as a global trend and modern Ukrainian reality. *Education modern edition*, 2, 108-115.

Hanna Tovkanets, Kateryna Krishinets-Andyaloshiy

MODERNIZATION TRENDS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE IN THE FIRST QUARTER OF THE 21ST CENTURY)

The article characterizes the main features of Ukrainian education at the beginning of the 21st century: the construction of a national school as a humane, democratic, personally oriented, nationally oriented education; direction to the formation of an individual who is aware of his belonging to the Ukrainian people, to the affirmation of the national idea,

promotion of national self-identification; individualized nature of training; directing the educational process to the paradigm of research and investigative activities of students. The task of implementing the concept of the New Ukrainian School has been updated: the formation of key competencies based on updating the content of basic education; provision of specialized education management; design and modeling of professional development, support for teaching staff; digital transformation of education; creation of a safe educational environment, free from any form of violence and discrimination, and a new educational space in accordance with the principles of motivating and creative design, technology and inclusiveness in the general secondary education institution; improving the quality of psychological services in educational institutions; provision of conditions for career guidance of students. It was determined that the goal of the new school is to provide a cohesive community of creative people, responsible citizens, active and enterprising for the development of a powerful Ukrainian state and a competitive economy. The leading idea is the relationship between all subjects of the educational process as the cooperation between the school headmaster, teachers, students, and their parents at the level of full team members who work together and overcome the problematic issues of the individual needs of the school and students. Positive changes in the modernization of Ukrainian education have been identified: the introduction of general compulsory secondary education, the expansion of the school network, the intensive development of pedagogical science in the direction of modernization of the content of education on scientific and general cultural principles, teaching methods; developmental educational strategies, formation of ideals of personality education, taking into account moral values and principles of universal and national culture.

Keywords: *general secondary education institution; development prospects; development of education; the New Ukrainian School; educational concept.*

References

- Kalinina, H. M., & Kalinina, L. M. (2016). Tendentsii upravlinnia zakladamy osvity v umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini [Trends in the management of educational institutions in the conditions of the development of the information society in Ukraine]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu [Herald of Cherkasy University]*, 37 (370), 66-76 [in Ukrainian].
- Kalinina, L. M., Onats, O. M., Lisova, N. V., Malykhin, O. V., Aristova, N. O., Topuzov, M. O., Kalinina, H. M., & Maliuha, M. M. (2021). *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady funktsionuvannia opornykh zakladiv osvity v umovakh detsentralizatsii [Organizational and pedagogic principles of functioning of supporting educational institutions in conditions of decentralization]: monohrafiia*. Kyiv: KONVI PRINT [in Ukrainian].
- Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku [The concept of implementation of state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" for the period until 2029]: rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 14 hrudnia 2016 r. № 988-r*. Retrieved from <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934> [in Ukrainian].
- Kremen, V. H. (Ed.). (2016). *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

- Kremen, V. H. (Ed.). (2016). *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]*: monohrafiia. Kyiv: Nats. akad. ped. nauk Ukrainy [in Ukrainian].
- Kryshinets-Andialoshii, K. O. (2021). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia rozvyvaiuchoho seredovyscha zakladu zahalnoi serednoi osvity [Organizational and pedagogical conditions for the formation of a developing environment of a general secondary education institution]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Pedagogika. Sotsialna robota [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Pedagogy. Social work]*, 1 (48), 199-203 [in Ukrainian].
- Lukianova, L. B. (2023). Stratehiia rozvytku zakladiv zahalnoi serednoi osvity: priorytetni zavdannia u natsionalnomu ta yevropeiskomu vymirakh [Development strategy of general secondary education institutions: priority tasks in national and European dimensions]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 3 (210), 5-10 [in Ukrainian].
- Lukianova, L., & Nychkalo, N. (2019). Continuing education as a global trend and modern Ukrainian reality. *Education modern edition*, 2, 108-115 [in English].
- Meshko, H. M., & Meshko, O. I. (2022). Upravlinnia protsesom formuvannia sotsialno-psykholohichnoho klimatu v pedahohichnomu kolektyvi zakladu doshkilnoi osvity [Management of the process of formation of the social and psychological climate in the teaching staff of the preschool education institution.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Pedagogika. Sotsialna robota [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Pedagogy. Social work]*, 1 (50), 186-190 [in Ukrainian].
- Osvita v nezalezhnii Ukraini: rozvytok ta konkurentospromozhnist [Education in independent Ukraine: development and competitiveness]*. (2021). Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. Kyiv: Instytut osvitoi analityky. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/> [in Ukrainian].
- Pro zatverzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku [On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030]*: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 179. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Pro osvitu [About education]*: Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 r. № 2145-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
- Pro povnu zahalnu seredniu osvitu [About the new hidden middle light]*: zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2020 roku № 463-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>. Retrieved from: [zaskon. rada.gov](https://zakon.rada.gov.ua/) [in Ukrainian].
- Zahalna serednia osvita [General secondary education]*. (2023). Sait MON Ukrainy. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/zagalna-serednya-osvita> [in Ukrainian].

Одержано 27.02.2024 р.